

**Економічний розвиток регіональних суспільних систем у
постіндустріальний період**

В статті досліджено економічний розвиток регіональних суспільних систем у постіндустріальний період.

In the article economic development of the regional public systems is explored in a postindustrial period.

Ключові слова: *регіональна суспільна система, постіндустріальний період, кластер.*

Вступ. У сучасному світі регіональні фактори стають домінуючими у цивілізаційному економічному прогресі, оскільки постіндустріальний етап розвитку економіки характеризується наявністю двох процесів – посиленням глобалізації економіки і зростанням її регіоналізації. Є цілком очевидним, що регіональні суспільні системи (РСС), виступаючи основою формування суспільних систем вищих рівнів, відіграють важливу роль в сталому цивілізаційному розвитку. РСС є саме тими територіальними одиницями, у яких повинні формуватися цілісні, структурно виражені та економічно згруповані інноваційні системи, в межах яких створюватимуться умови для сталого розвитку та неперервного соціально-економічного поступу. Тому завдання полягає у забезпеченні ефективного управління РСС на основі виявлення основних проблем та конкурентних переваг в регіоні і, на цій підставі, здійснення такої трансформації регіональних суспільних систем, яка дозволить сформуванню якісно нових організаційних форм поєднання науково-дослідної сфери з виробничо-технічними галузями і забезпечить реалізацію інноваційної парадигми економічного розвитку.

Постановка проблеми. Проблеми регіональних аспектів цивілізаційного розвитку та управління продуктивними силами регіонів у сучасних умовах досліджувались у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як: Є. Борщук, О. Виноградової, М. Войнаренка, А. Гальчинського, В. Геєця, З. Герасимчука, Л. Гринів, Б. Данилишина, Ж. Данглера, М. Долішнього, С. Дорогунцова,

---

Витвицький Я. С., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Палійчук М. В., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Петренко В. П., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

П. Друкера, В. Кравціва, О. Кузьміна, І. Мельника, М. Портера, Т. Пуліної, М. Робсона, Л. Семів, С. Степаненко, М. Хаммера, А. Чухно, Л. Яковенко, Л. Яремка та інших.

Проте питання, які розглядались у цих дослідженнях, не охоплюють багатьох проблем, що постають у цій сфері. Найважливішими є забезпечення належного управління розвитком регіональних суспільних систем і протидія глобальним деструктивним впливам.

Мета роботи полягає у пошуку нових методів і технологій управління процесами трансформації РСС з традиційною для пострадянського простору структурою економіки індустріально-орієнтованого типу у сучасні соціально- і екологічно орієнтовані системи, що функціонують на основі концепції сталого розвитку.

Результати. Сформульоване в колективній праці фахівців Інституту регіональних досліджень НАН України визначення РСС, під яким розуміють «... відкрите суспільне утворення, цілісність якого забезпечує просторово-часове поєднання діяльності, суспільних явищ, об'єктів, процесів та довкілля» [1, с. 27], цілком однозначно детермінує їх як об'єкти управлінського впливу. Автори цієї важливої роботи, виділяючи в РСС ознаки просторовості (обласні, районні, міські та сільські підсистеми в контексті територіально-адміністративного поділу) і діяльності (територіальна, економічна, соціально-трудова, освітня, наукова тощо підсистеми), дають можливість прийти до однозначного висновку – конкурентоздатність РСС забезпечується концентрацією людських, економічних, технічних, соціальних, інформаційних та природних ресурсів для реалізації спільних стратегічних інтересів населення та функціонуючих у їх рамках суб'єктів господарювання. Регіональні суспільні системи є поєднанням у якому люди і суспільство утворюють динамічну економічну систему «суспільство – виробництво – природа».

Загалом, економічна система – це просторово і часово обумовлена сукупність природних і соціальних компонентів, у процесі взаємодії яких відбувається виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ [3, с. 10]. Економічні системи повинні знаходитись у процесі постійного розвитку. Різні аспекти розвитку економічних систем розглядались у працях Л. Мельника [4], Л. Семів [1], Є. Борщука [3]. Розвиток економічних систем має бути сталим, але ключовим у словосполученні «сталий розвиток», без сумніву, є розвиток [3,

с.12].

Основи загальної теорії розвитку складних систем описує діалектика, основи якої закладені Ф. Гегелем. Найчастіше під розвитком розуміється хвилеподібна, циклічна зміна якісних характеристик системи в результаті накопичення критичної маси кількісних трансформацій [8, с.7]. Ґрунтовно визначають суть розвитку українські науковці як «процес росту, розвій, розмах, розквіт, процвітання, рух, хід, поступ» [6, с.20], «незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку» [7, с. 555], «процес, який передбачає постійне збереження динамічної рівноваги через цілеспрямоване використання наявного потенціалу та врахування умов зовнішнього середовища» [1, с.25], «процес закономірних змін, перехід з одного стану в інший більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого» [5, с. 662].

Є. Борщук процес розвитку розглядає «як здатність системи до неадекватних змін при зміні властивостей її компонентів чи появи нових елементів, внаслідок зміни внутрішніх чи зовнішніх умов функціонування». Він виділяє чотири групи різних поглядів на причини розвитку. Перша група пов'язує розвиток з реалізацією нових цілей, цілеспрямованістю змін, що є необхідною умовою і атрибутом розвитку. Друга група розглядає розвиток як процес адаптації до навколишнього середовища. Третя група підміняє розвиток його джерелом – суперечностями системи. Четверта – ототожнює розвиток з прогресом, або з однією з його форм – еволюцією. Загалом Є. Борщук визначає процес розвитку як заключний компонент системного понятійного ряду: «переміни – зміни – трансформації – еволюція – розвиток» [3, с. 13].

Пропонується таке визначення розвитку регіональних суспільних систем. *Розвиток регіональних суспільних систем – це процес системних змін, в результаті яких виникає нова якість їх складових об'єктів – матеріальних (техніка, технологія, екосистема, суспільство) та ідеальних (мова, культура, релігія, людина), що забезпечує неперервний цивілізаційний поступ та прогрес.*

Загалом розвиток суспільних систем, у першу чергу, визначається економічним розвитком або розвитком економічної системи, оскільки саме «економіка завжди, в усі часи була формою буття людини» [9, с. 17].

Економічний розвиток не можна ототожнювати із економічним

зростанням. Економічне зростання є тільки кількісним розширенням масштабів економічної діяльності, тобто зростання валового національного продукту, або чистого національного продукту, або доданої вартості чи інших вимірників результатів економічної діяльності протягом певного періоду часу, тоді як розвиток – це процес системних кількісних і якісних змін економіки у часі і просторі.

Економічний сталий розвиток та ефективне використання соціально-економічного і природно-ресурсного потенціалу регіональних суспільних систем з одночасною гармонізацією їх інтересів з інтересами держави в рамках загальнонаціональної системи господарювання вимагає, перед усім, раціоналізації структурного та функціонального впорядкування зв'язків і стосунків між їх складовими елементами. При цьому, цілком слушною є думка групи провідних вітчизняних економістів, що «сучасний стан економічного розвитку вимагає адекватної новим умовам територіальної організації продуктивних сил» [11, с. 28], а колектив авторів роботи [10, с. 35] позиціонуючи необхідність «реструктуризації економічної бази окремих регіонів і створення умов для їх диверсифікації на новій технологічній основі» поставив на першому місці серед пріоритетів забезпечення цього процесу «підвищення конкурентоспроможності регіонів».

Тому виникає необхідність з'ясування напрямів підвищення конкурентоспроможності регіонів у сучасних умовах, бо перемагають у конкурентній боротьбі ті регіони, конкурентоспроможність яких відповідає сучасному етапу розвитку продуктивних сил, а також котрі якісно і кількісно вирізняються серед інших. У зв'язку з цим доцільним є розгляд дефініції конкурентоспроможності регіону.

Конкурентоспроможність – це одне з основних понять, яке активно застосовується в теорії і практиці економічної науки. В перекладі з латинської мови воно означає суперництво, боротьбу за досягнення кращих результатів.

Найбільш ґрунтовне визначення конкурентоспроможності регіону подано російською дослідницею Н. Калюжновою, котра визначає її, як «здатність сприймати нові знання та тенденції глобального розвитку, пристосування до них і пристосування їх до себе таким чином, щоб увійти у глобалізаційні процеси, не руйнуючи внутрішньої їх цілісності і зберігаючи свою національно-

культурну ідентичність, що дозволить конкурувати та відвоювати собі гідне місце у системі міжнародного територіального поділу праці» [12, с. 83-84].

Л. Яремко пропонує таке визначення конкурентоспроможності – «це здатність регіону успішно функціонувати у глобальному середовищі, реалізовувати свої геоекономічні інтереси, зокрема, отримання додаткових ресурсів розвитку, збільшення частки світового доходу, і на цій основі забезпечення пришвидшення економічного розвитку та зростання добробуту регіональної громади на тривалу перспективу. Це також здатність протистояти викликам (деструкціям) глобального середовища і досягнення зовнішньоекономічної безпеки» [13, с. 52].

На основі аналізу цих дефініцій нами пропонується таке визначення конкурентоспроможності РСС. *Конкурентоспроможність регіональних суспільних систем – це динамічна характеристика, що відображає їх здатність успішно функціонувати на основі сприйняття і адаптації до змін та тенденцій світових цивілізаційних процесів з врахуванням своїх геоекономічних інтересів, національно-культурної ідентичності та існуючих конкурентних переваг.*

Необхідно зазначити, що конкурентні переваги здебільшого мають саме локальний характер і породжуються умовами, які складаються на певній території. На цьому особливо наголошує М. Портер, зазначаючи, що «конкурентна перевага створюється і утримується у тісному зв'язку з місцевими умовами [14, с. 37]. Роль таких переваг у сучасних економічних умовах особливо зростає. Реалізація конкурентоспроможності РСС потребує з'ясування їх джерел, або конкурентних ресурсів. У першу чергу йдеться про рентні конкурентні переваги регіонів.

Під конкурентними перевагами слід розуміти складові, які в сукупності формують конкурентоспроможність об'єкта. Поняття конкурентної (рентної) переваги регіону визначається як володіння ним певними набором властивостей (внутрішніх факторів конкурентоспроможності), що дають йому можливість ефективно виконувати свою роль у територіальному поділі праці, виступаючи з продукцією і послугами, що відповідають вимогам споживачів у міжрегіональному та міжнародному товарообміні, тобто зовнішньому конкурентному середовищі, задовольняючи попит на них у конкурентній боротьбі з товаровиробниками інших територій [15, с. 463].

За факторним складом конкурентних переваг, які формують рентні доходи, виділяють такі види регіональних рент:

природно-ресурсна, яка стосується отримання доходу за рахунок місцевих унікальних ресурсів, які присутні, або створюються у регіоні (земельні, водні, мінеральні, лісові, рекреаційні);

соціальна, яка формується завдяки перевагам регіону у кваліфікованій робочій силі та засобах її відтворення (освіта, наука, охорона здоров'я, культура тощо);

інфраструктурна, що пов'язана зі зростанням доходів завдяки забезпеченості потреб підприємництва у ринкових, виробничих, рекреаційних та інших послугах;

рента геоположення у регіоні, яка формується завдяки зменшенню транспортних та інших витрат при комплексуванні виробничих об'єктів, забезпеченні найбільш вигідного і надійного зв'язку суб'єктів підприємництва з ринками сировини та збуту продукції, економії таким чином суспільних витрат [15, с. 465].

Ці рентні переваги називають «успадкованими» і роль регіональної влади та громади полягає у їх найбільш ефективному використанні, умінні скористатись ними, наприклад, транзитивністю чи прикордонним розміщенням території, агломераційними ефектами [13, с. 55].

Не менш важливе значення має стан регіонального бізнес-середовища. До нього належить розміщення у регіоні виробників, постачальників матеріальних ресурсів, освітніх і дослідницьких закладів. Особливо важливе значення має наявність у регіоні державних інфраструктурних компаній: НАК «Нафтогаз України», НАЕК «Енергоатом», «Укрзалізниця» тощо. Таке зосередження господарюючих суб'єктів зменшує енергетичні, транспортні, науково-консультаційні витрати, інтенсифікує зв'язки між ними, покращує обмін інформацією. Бізнесовій діяльності сприяє і сформована у даному середовищі система культурних цінностей, стереотипів мислення, рівень освіченості. Це полегшує і покращує взаєморозуміння та взаємодію між господарюючими суб'єктами. Зазначені чинники значною мірою сприяють прояву синергізму, який забезпечує регіональні конкурентні переваги.

Іншим джерелом конкурентоспроможності регіону є інтегровані господарюючі суб'єкти. Це транснаціональні корпорації (ТНК),

багатонаціональні корпорації (БНК), альянси, кластери, інші підприємства такого характеру. Інтегровані господарські структури мають незаперечні переваги, пов'язані полегшенням залучення капіталів, ширшими можливостями комбінації ресурсів, оперуванням більшими об'ємами інформації. Саме за географічної концентрації підприємств повною мірою проявляються ефекти масштабу. Тому в умовах глобалізації у світовій економіці конкурують не децентралізовані підприємства, а промислові кластери, тобто групи підприємств, організованих за типом мережевих [13, с. 55].

Важливе значення у сучасному бізнесовому середовищі має інвестиційне забезпечення конкурентоспроможності, особливо, за рахунок надходження іноземних інвестицій і, перш за все, прямих іноземних інвестицій для росту «технологічної конкурентоспроможності», запозичення організаційних інновацій, здійснення міжнародної промислової кооперації тощо [3, с. 56]. Це істотно зміцнює позиції регіону, запускає акселераційний механізм, сприяє виходу на світові ринки, що, знову ж таки, дає можливість залучити додаткові зовнішні ресурси.

Конкурентні переваги регіону у постіндустріальній економіці значно посилює наявність сформованого соціального капіталу. Саме регіон вважається оптимальним середовищем для формування соціального капіталу і саме тут найповнішими є його позитивні прояви: зростання довіри і злагоди у громаді, розвиток соціально відповідального бізнесу, поглиблене розуміння концепції сталого розвитку. При цьому соціальну сферу треба розглядати не лише як зону піклування та забезпечення, але і як механізм відтворювального розвитку продуктивних сил.

Суттєвим фактором регіональної конкурентоспроможності є державна економічна і соціальна політика. За допомогою податкового регулювання, амортизаційної політики, регулювання оплати праці, надання різноманітних преференцій держава створює базові умови для ефективного господарювання. Попри всю важливість загальнодержавної політики, все ж треба відзначити вирішальну роль регіональної влади. Саме вона формує та стимулює основні джерела конкурентних переваг, від активності регіональної влади, бізнесової та громадської еліт залежить досягнутий рівень конкурентоспроможності регіону [13, с. 56].

Аналізуючи можливі конкурентні переваги регіонів у сучасних умовах не можна оминати і загрози, що притаманні сучасному етапу цивілізаційного розвитку, «глобальні деструкції». Йдеться про економічну безпеку регіонів, протидію глобальним негативним впливам та загрозам.

Найважливішим завданням стосовно використання розглянутих конкурентних переваг та протидії глобальним деструктивним впливам є забезпечення ефективного управління розвитком регіональних суспільних систем. Якщо ж погодитись з тим незаперечним фактом, що в рамках регіонів «... найбільшим виробничим, трудовим та інноваційним потенціалом...» володіють промислово-територіальні системи (ПТС) [2], то стає цілком очевидним пріоритетне значення цільових конкурентоорієнтованих трансформацій в рамках РСС комплексу промислових підприємств всіх без виключення сфер господарської активності в регіоні.

В зв'язку з цим очевидно є необхідність і доцільність використання нових методів і технологій управління процесами трансформації ПТС у сучасні соціально- і екологічно-орієнтовані територіальні системи господарювання з дотриманням концепції сталого розвитку. Проведені аналітичні оцінки відомих управлінських технологій цільового управління змінами через реструктуризацію і реорганізацію, дозволили прийти до висновку, що найбільш адекватною цим вимогам можна вважати технологію постіндустріального реінжинірингу РСС [19]. Це різновид управлінської технології, покликаний трансформувати регіональну суспільну систему обтяжену наслідками і недоліками неринкової економіки індустріального типу в сучасну, інноваційну, конкурентоспроможну соціально-економічну систему сталого розвитку, на основі використання удосконалених та адаптованих процедур і інструментів реінжинірингу та найбільш ефективного використання природного, виробничого та інтелектуального потенціалу регіону.

Аналіз традиційних технологій реінжинірингу бізнес-процесів [20, 21, 22] дозволив зробити висновок, що їх застосування стосовно реформування РСС потребує значного розвитку та вдосконалення. Для досягнення цієї мети, нами пропонується процедура постіндустріального реінжинірингу РСС, яка носить принципово новий, дворівневий характер і полягає у поєднанні кластерного підходу з метою інтеграції інноваційних та підприємницьких структур регіону на мезорівні, а також застосування класичних технологій реінжинірингу

окремих бізнес-процесів на мікрорівні.

Кластерний розвиток як чинник підвищення регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. У стратегіях конкурентного розвитку регіональних суспільних систем кластерна політика займає провідне місце [16, 17, 18]. Загалом, кластер – це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону. Регіональний кластер – це географічна агломерація самоорганізованих суб'єктів господарювання, що використовують певний ресурс, чи надають окремі види послуг або працюють у одній або декількох близьких галузях. Головною ідеєю концепції кластеризації є створення коопераційних зв'язків між підприємствами-виробниками, підрядниками, постачальниками ресурсів і технологій, а також науково-дослідними та фінансово-кредитними установами. Учасники кластера, з одного боку конкурують між собою, а з другого – спільно працюють щодо нових шляхів вирішення різноманітних проблем. Таким чином у межах кластера відбувається своєрідне поєднання конкуренції та кооперації [18, с. 16].

Основу кластерної політики регіону повинні становити сфери діяльності (особливі види ресурсів, інфраструктура, послуги), що є базою перспективної спеціалізації регіону, мають високий потенціал зростання, а також дозволяють вирішити проблеми, що становлять загрози стійкому розвитку регіону. Це те, що є стрижнем кластеризації, навколо чого і формується «гроно-кластер». Також, треба зазначити, що кластерний механізм забезпечення регіонального розвитку буде ефективним тільки коли він реалізуватиметься за ініціативою знизу, тобто самі суб'єкти підприємницької діяльності придуть до розуміння необхідності об'єднання у кластери. Важливим є і те, що підтримка сформованих кластерів не обов'язково повинна бути фінансовою. Найчастіше, для ефективної кооперації бракує довіри і комунікацій між компаніями. Допомогти у цьому учасникам кластерів під силу регіональній владі. Тим більше, що це не вимагає значних додаткових витрат.

Що стосується постіндустріального реінжинірингу РСС на мікрорівні, то тут перепроєктуються окремі найбільш не досконалі, енерго- та матеріаломісткі бізнес-процеси, створюються більш ефективні робочі процеси і

операції, визначаються та вибираються відповідні прогресивні технології, у тому числі інформаційні, і способи їх застосування. Також у процесі розробки технології реінжинірингу на мікрорівні доцільно використовувати широке коло різноманітних моделей структуризації бізнес-процесів. Серед цих моделей – «дерево цілей бізнес-процесів», «алгоритмізація бізнес-процесів», «сітьові моделі» тощо [20, 21].

Вважаємо за доцільне наголосити, що, на думку автора роботи [22], технологія реінжинірингу фокусується на «...об'єднанні функцій на мікроорганізаційному рівні», що цілком відповідає сформульованій нами потребі об'єднання в рамках регіону окремих виробництв у процесі більш тривалого виробничого циклу з поглибленою переробкою початкових ресурсів у кінцеву продукцію, використанням відходів виробництва, зменшення техногенного навантаження на довкілля, підвищення рівня доданої вартості продукції, товарів і послуг, які генеровані в регіоні.

Для цього виконавцям процедури реінжинірингу, необхідно: по-перше володіти здатністю думати поза межами існуючих бізнес-процесів та систем виробництва; по-друге – піддавати сумніву, здавалось би, загально прийняті істини та побудови; по третє – вкладати у процес перетворень значний обсяг творчості.

Загалом, впровадження технології постіндустріального реінжинірингу РСС вимагає виконання чітко визначеної послідовності дій. Спочатку необхідно здійснити тестування моделі постіндустріального реінжинірингу, тобто її застосування у обмеженому масштабі. За допомогою тестування виявляються «вузькі місця» та проблеми і якщо необхідно вносяться відповідні корективи. Важливим є стикування всіх процесів і такий перехід від старих до нових процесів, щоб виконавці робочих процесів не відчували дисгармонії та не переживали стресового стану.

У результаті впровадження технології постіндустріального реінжинірингу має бути отримана перепроєктована модель функціонування регіональної суспільної системи, після чого необхідно здійснити аналіз того наскільки досягнуті поставлені цілі, тобто використати механізм зворотного зв'язку. Якщо цілі не досягнуто процес реінжинірингу коригується або повторюється. Необхідно зауважити, що процес розвитку РСС повинен бути постійним і неперервним і потребує обов'язкового моніторингу.

Також, необхідно чітко усвідомити, що будь-які операції з перепроектування щодо такого складного об'єкту як РСС, хоча і підпорядковуються фундаментальним законам і основам науки управління, є дуже складним і багатоаспектним заходом, який може протікати успішно з досягненням позитивних результатів, але може також супроводжуватись виникненням і розвитком певних внутрішніх кризових ситуацій і конфліктів в результаті невірно прийнятих і виконаних управлінських рішень, спричинених відсутністю досвіду, навиків аналізу і прогнозування, невмінням проектувати та управляти процесами цільових змін тощо.

Висновки. Розглянуто проблеми економічного розвитку та конкурентоспроможності РСС на сучасному етапі цивілізаційного поступу. Для неперервного розвитку та досягнення конкурентоспроможності РСС запропоновано використовувати управлінську технологію постіндустріального реінжинірингу РСС, яка носить принципово новий, дворівневий характер і полягає у поєднанні кластерного підходу з метою інтеграції підприємницьких структур регіону на мезорівні, використанні існуючих регіональних переваг та можливих полюсів зростання, а також застосуванні класичних технологій реінжинірингу окремих бізнес-процесів на мікрорівні.

Подальші дослідження треба спрямувати на розробку підходів до оцінки ефективності функціонування регіональних суспільних систем, пошуку шляхів і економічних механізмів підтримки та стимулювання інноваційних шляхів їх розвитку.

Література

1. Регіональні суспільні системи. Монографія. / Відп. ред. Л. К. Семів // Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. – 496 с.
2. Іщук С. О. Комплексна оцінка ефективності функціонування промислових територіальних систем регіону / С. О. Іщук, С. М. Ткач // Регіональна економіка. – 2009. - №2. – С. 40 – 48.
3. Борщук Є. М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем: автореф. дис. на здобуття ступеня докт. економ. наук. економ. наук: спец. 08. 00. 06 – «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Є. М. Борщук. – Львів, 2009. – 37 с.

4. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – С. 23.
5. Большой экономический словарь [Текст] /Под ред. А. Н. Азрина. – М.: Институт новой экономики, 2004. – 881 с.
6. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах [Текст] / укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К.: АКОПІТ, 2001. – 911 с. – Т. 4.
7. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / За ред. В. І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
8. Чернега О. Б. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навч. посіб. / О. Б. Чернега, А. А. Семенов, В. С. Білозубенко // 2-е вид., оновл. і доп. – Львів: «Магнолія 2006», 2009. – 346 с.
9. Гальчинський А. Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – К., 2009. – № 1. – С. 4-17.
10. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
11. Дорогунцов С. І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / [С. І. Дорогунцов, Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський, Б. М. Данилишин, М. І. Фащевський]. – К.: Нічлава, 2002 – 690 с.
12. Калюжнова Н. Я. Конкurentоспособность российских регионов в условиях глобализации /Н. Я. Калюжнова. – М.: ТЕИС, 2003. – 526 с.
13. Яремко Л. А. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг / Л. А. Яремко //Регіональна економіка. – 2009, № 1. – С. 51-58.
14. Портер М. Е. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран /М. Е. Портер; пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 736 с.
15. Рентні відносини в системі модернізації національної економіки / [За редакцією д. е. н., проф. чл. Кор. НАН України Б. М. Данилишина]. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.
16. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.

17. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – К., 2009. – № 6, С. 14-23.
18. Павлюк А. П. Політика кластерного розвитку українських регіонів: передумови і перспективи / А. П. Павлюк // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр. : у 2 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 47-54.
19. Постіндустріальний реінжиніринг регіональних суспільних систем / [Палійчук М. В., Крижанівський Є. І., Витвицький Я. С., Петренко В. П.] // Регіональна економіка. – 2009. – № 3 (53). – С. 27-35.
20. Виноградова О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів у сучасному менеджменті: Монографія / Виноградова О. В – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.
21. Глушко С. В. Управлінські інформаційні системи: навч. посібник / С. В. Глушко, А. В. Шайкан. – Львів. «Магнолія Плюс», 2006 р. – 320 с.
22. Пуліна Т. В. Реінжиніринг як інструмент інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств харчової промисловості: автореф. дис. на здобуття ступеня кандидата економ. наук. економ. наук: спец. 08. 06. 01 – «Економіка, організація та управління підприємствами» / Т. В. Пуліна. – К., 2006. – 23 с.